

'De staat verdrukt, de wet is logen'. Deze zinsnede uit *De Internationale* symboliseert de scherpe kritiek op de overheid. Drees wilde daarom nooit het tweede couplet van *De Internationale* zingen waarin deze zinsnede voorkwam. Was de sociaal-democratie, zoals belichaamd in de SDAP, niet een voorstander van wettelijke regelingen en van een democratische weg naar het socialisme? Maar het stond er toch maar en het werd veel gezongen! En veel sociaal-democraten waren het er mee eens. Voor de burgerlijke partijen heeft de sociaal-democratie daardoor altijd iets onbetrouwbaars gehouden. Voor je het wist was de partijleider Troelstra bezig weer uit een ander vaatje te tappen en van de ene rol in de andere te stappen. In de periode van de SDB en Domela Nieuwenhuis kan gesproken worden van een puur vijandige relatie. De overheid gebruikte spionnen om de daden van de socialisten te weten te komen. In dit onderdeel schetsen we de evolutie van deze ongemakkelijke verhouding. Het gaat hier voornamelijk om het wederzijds beïnvloeden van staat, overheid en sociaal-democratie in het proces van modernisering.

69

Prinsegracht 16. Voormalig verklezingskantoor van de SDAP en geheelonthouderscafe.

Foto Jan Zweerts, Den Haag

70

Cafe 't Konijnje' in de Oude Molstraat 26. Dit was het voormalige sociaalistische cafe 'De Gelderlander'.

Foto Jan Zweerts, Den Haag

hoofdstuk

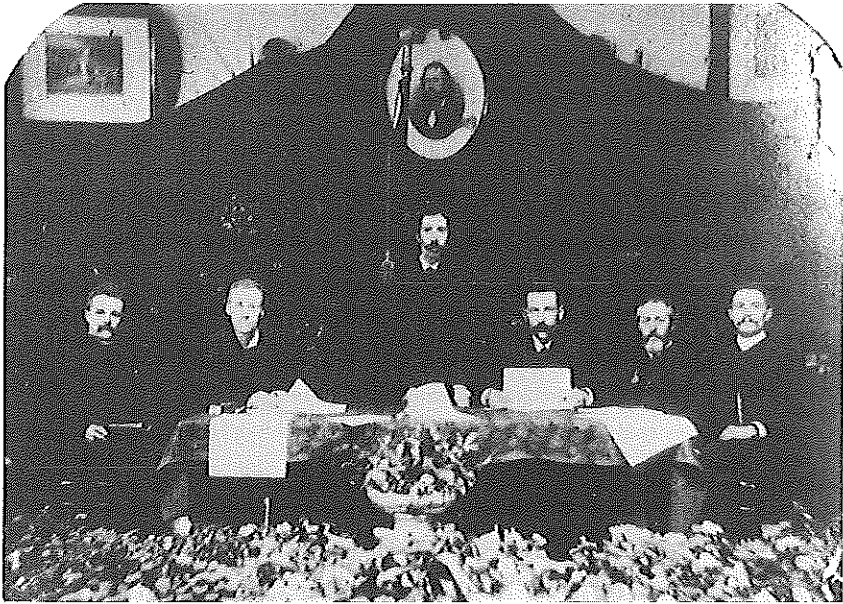
4

de moeizame relatie met de overheid

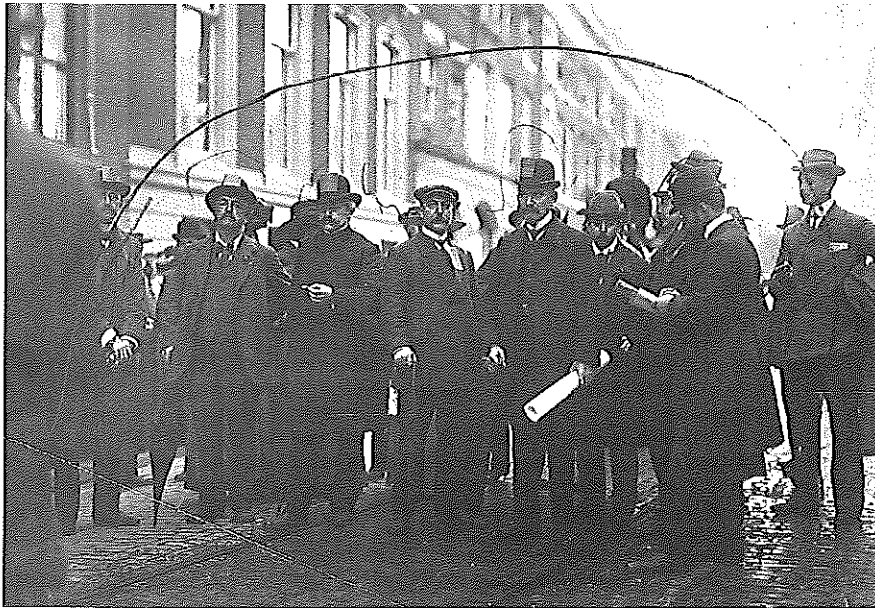
bladzijde

71

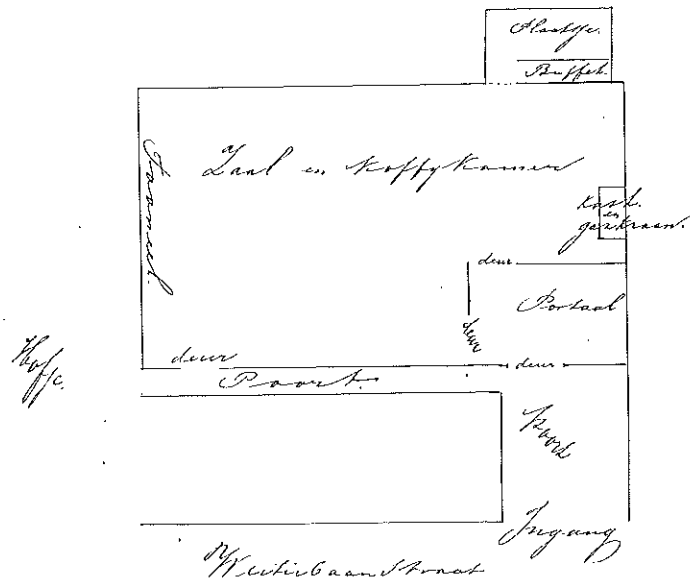
DE OVERHEID



71



72



73

71

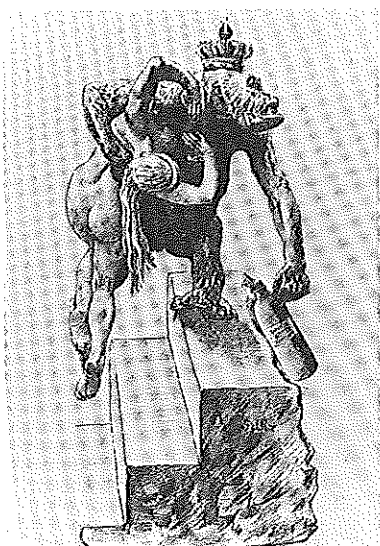
Feestelijke bijeenkomst in 'Walhalla', ter gelegenheid van de vrijlating van Domela Nieuwenhuis, 31 augustus 1887. Staand: H.F. Baye (voorzitter SDB). Links naast hem zit Domela. Foto Domela Nieuwenhuis Museum, Amsterdam

72

Partijbestuur van de SDAP, onder leiding van W. Vliegen (in het midden met rol), gaat de Regering het kiesrechtpetitioonnement aanbieden, 1911. Geheel links staat F. Wibaut. Foto Spaarnestad Fotoarchief, Haarlem

73

Plattegrond van Walhalla (met aanduiding plaats waar revolvers bewaard werden). Schets is afkomstig van een politieszpion. Archief Ministerie van Justitie (geheim). Algemeen Rijksarchief, Den Haag



Koning Willem III is afgebeeld als 'Koning Gorilla'.

De acties voor het algemeen kiesrecht en de werklozenmanifestaties van de SDB wekten veel onrust bij de dienaren van de overheid. Vooral omdat het vaak om grote betogingen ging, die zichtbaar waren voor de hele Haagse bevolking. Met de groei van de acties nam ook de bestrijding ervan toe en deze nam al spoedig de vorm aan van vervolging. De vervolgingen sterkten de socialisten weer in hun overtuiging en hun revolutieverwachtingen.

Zaalafdrijving - het beletten van het houden van vergaderingen in cafés of andere openbare gelegenheden -, het tegenhouden van colportage van kranten en pamfletten, gewelddadig optreden van de politie tijdens vergaderingen en arrestaties van socialistische voormannen waren aan de orde van de dag. Ook het publiek (in Den Haag overwegend Orangistisch) en de winkeliers waren de socialisten vaak slecht gezind. Colporteurs werden in elkaar geslagen en demonstratieve optochten, hongertochten of werklozenmeetings, ontaarden regelmatig in vechtpartijen. De emancipatiestrijd van de arbeiders is - met name in de 19de eeuw - met zeer veel fysieke strijd gepaard gegaan. Dat maakte de verhouding tussen socialisten en overheid er niet beter op.

De politie heeft vanaf het begin van het ontstaan van de arbeidersbeweging de socialistische activiteiten nauwlettend in de gaten gehouden. Bij het vijfde congres van de Internationale in Den Haag was al een politieszpion aanwezig, die uitvoerig de strijd tussen Marx en Bakoenin rapporteerde. Vanaf 1875 werd een geheim dossier door het Ministerie van Justitie aangelegd met nauwkeurige informatie over de hoofdrolspelers binnen de arbeidersbeweging (vooral de activiteiten van Domela) en de vergaderingen in Den Haag, met name in Walhalla. Elk pamfletje, strooibiljet, affiche en krant werd bestudeerd en met een blauw potlood van commentaar voorzien. Opruiende en staatsvijandige taal werd zorgvuldig aangestreept. Toen Baye - voorzitter van de Centrale Raad - een vijftigtal stokken bestelde, werd dat met zorg aangetekend. Die stokken werden gebruikt om de kaderleden zelfverdedigingslessen te geven. Handig waren de stokken ook bij het verdedigen van het clubgebouw Walhalla. Ook werden er vuurwapens in een speciale kast bewaard, waarvan Vliegen de beheerder was.

Soms volgden arrestaties. Baye kreeg wegens politiebelediging een maand gevangenisstraf. De koopman J.P. Tasseron, die al actief was ten tijde van de Internationale, werd veroordeeld tot een geldboete. Alexander Cohen, die bij de terugkeer van koning Willem III in Den Haag had geroepen: 'Weg met **Gorilla!** Leve het Socialisme! Leve Domela Nieuwenhuis!' kreeg een half jaar gevangenisstraf en vluchtte naar Parijs. Zeer veel indruk op de Nederlandse samenleving maakte echter de geruchtmakende processen tegen Croll en Domela Nieuwenhuis.

C. Croll was een ambtenaar op het Ministerie van Binnenlandse Zaken, die in februari 1886 door minister Heemskerk voor de keuze werd gesteld: het lidmaatschap van de SDB opzeggen of vertrekken.



Croll weigerde allebei. Hij schreef een adres aan de Tweede Kamer en bijna alle niet-kerkelijke arbeidersorganisaties steunden zijn protest tegen deze aantasting van het verenigingsrecht, maar de regering verklaarde dat de SDB staatsrechtelijk niet bestond en de Kamer gaf de minister gelijk.

Domela Nieuwenhuis maakte Croll mederedacteur van *Recht voor Allen* en vier jaar lang zou Croll na Domela de tweede man van de partij zijn.

In datzelfde jaar werd Domela zelf tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens majesteitsschennis. *Recht voor Allen* had een artikel geplaatst 'de Koning Komt' van een onbekende. Domela nam voor de rechtbank de verantwoordelijkheid op zich en werd veroordeeld. De onbekende auteur maakte zich daarna bekend, maar ook in hoger beroep bleef het vonnis ongewijzigd. Domela bracht zeven maanden in de gevangenis door en kreeg toen gratie.

In een triomfantelijke optocht werd hij op 31 augustus 1887 - zwaar vermagerd en nauwelijks herkenbaar - meegevoerd naar een feestelijk versierd Walhalla. De harde celstraf - die ook door niet-socialisten als zeer onrechtvaardig werd ondervonden - verleende hem het aureool van martelaarschap. De socialisten gaven uiting aan hun ongenoegen door middel van protestdemonstraties en ludieke acties.

Ter gelegenheid van het veertigjarig regeringsjubileum van koning Willem III wapperde op zondagmorgen 12 mei 1889 aan de toren van de Grote Kerk een reusachtige rode vlag, waarop met zwarte letters stond: 'Weg met het koningschap. Leve de volksregering!' De stad was in rep en roer. Meer dan twee uur had men nodig om langs de gebarricadeerde trap de toren te bereiken en de vlag weg te halen. De oranjevlag werd verscheurd op de trap gevonden. *Recht voor Allen* vond omdat 'de sleutels van den toren op het politiebureau bewaard worden, de zaak zeer compromitterend voor de politie!'

Vanaf 1889 werd 1 mei de officiële protestdag van de arbeiders. Op een internationaal congres in Parijs was besloten dat 1 mei voortaan de dag van internationale manifestatie zou zijn, waarop de arbeiders bij de overheid zouden pleiten voor een achturige werkdag.

Op woensdag 30 april 1890 werd in Den Haag een grote meeting georganiseerd in het Casino (het latere filmgebouw Scala). Daar werd een motie aangenomen 'dat de wettelijk vastgestelde arbeidsdag van 8 uren noodzakelijk is tot verheffing van de arbeidersklasse' en 'dat een internationale arbeidsdag van 8 uur beschouwd moet worden als een eerste stap tot opheffing der loonslavernij'. 1 Mei zou nog jaren, tot de dag van vandaag, de internationale dag van protest van de arbeidersklasse blijven.

74

Troelstra spreekt een menigte toe op het terrein van de Houtrushallen tijdens de Rode Dinsdag van 1912. Foto IISG, Amsterdam

aanpakken of wegwezen

De SDAP vroeg in 1895 rechtspersoonlijkheid aan. Het was na enige aarzeling, omdat na goedkeuring van de overheid Domela Nieuwenhuis zou kunnen zeggen: zie je wel, de SDB kreeg geen



75



76

Koninklijke Goedkeuring, de SDAP wel en die is dus niet gevaarlijk. Maar ook sociaal-democraten waren burgers in Nederland, zoals Vliegen dat uitdrukte, en dus was rechtspersoonlijkheid een normale zaak voor een vereniging. De goedkeuring kwam er. Zo'n aanvraag is typerend voor Willem Vliegen, die het voorstel op het congres van 1895 verdedigde. Iemand die zijn hele leven in dienst stelde van de socialistische beweging en graag zo snel mogelijk resultaten van zijn werk en propaganda zag. Hij verhuisde vaak. In Den Haag was hij twee maal woonachtig. In de revolutionaire jaren van rond 1890 en in de jaren dertig toen hij voor de SDAP in de gemeenteraad zat en fractievoorzitter was. In de dagen van 1913, toen de SDAP regeringsverantwoordelijkheid kon gaan dragen, was zijn voorstel 'aanpakken'. Hij heeft de opheffing van zijn SDAP nog meegemaakt en met voldoening stond hij achter de oprichting van de PvdA.

Een cruciaal jaar voor de verhouding met de andere politieke partijen is 1913. De verkiezingen van dat jaar gaven een verschuiving in de politieke verhoudingen, die vóór 1994 niet herhaald zou worden. De SDAP sprong van zeven op achttien zetels: het gevolg van de kiesrechtbeweging. Waarvan één in Den Haag, het kiesdistrict van de arbeiderswijken. De buiten-parlementaire actie van de SDAP had een parlementaire overwinning behaald.

Maar wat nu? De eis van het algemeen kiesrecht kon geïnd worden wanneer de SDAP toe trad tot een liberaal-rode regering. Maar was het nog steeds revolutie wat de klok sloeg of was het beheren van de maatschappij ook een doelstelling van de partij? Troelstra vertrok voor het eerst naar de Koningin. Voordien was de SDAP uitgesloten van een conversatie met onze vorstin. Maar met deze overwinning kon niemand meer om de SDAP heen. Op 5 juli zagen de leider van de sociaal-democraten en Hare Majesteit elkaar voor het eerst. Troelstra wijdde er ettelijke bladzijden van zijn memoires aan: 'Ik denk aan die dagen met genoeg terug. ... Mijn tocht naar het Loo had den Apeldoornschen partijgenooten aanleiding gegeven, mij een ovatie aan te bieden, waarvoor ik meende te moeten bedanken.' Hij komt dan aan op het Loo en kan wat nuttigen. 'Een paar koude kippenboutjes waren wel geschikt om mij voor de komende ongewone ontmoeting gunstig te stemmen. Eenige vertrekken, waar ik mijn toilet kon herzien en mij kon verfrissen, waren disponibel en er lag briefpapier gereed, waarboven "Het Loo" stond gedrukt. Voor de aardigheid schreef ik op zoo'n velletje enkele woorden aan mijn ouden vriend Zandstra. Weldra nam een generaal, een voorkomend oud heer, de zorg voor mij over ...'. En zo verder. Behalve het advies gaf Troelstra ook nog een uiteenzetting over de beginsele van de partij. Een goede kennismaking derhalve. Wat Troelstra niet vermeldt, is dat hij ook nog op dit moment aan de arbeidende klasse denkt. We laten zoon Jelle aan het woord: 'Van anarchistische zijde verweet men hem later het gebruik van de hofauto, en van de lunch, die hem op het Loo werd aangeboden. Intussen hadden de kippenboutjes hem goed gesmaakt. Zo goed dat hij, om zijn erkente-



Commentaar op plannen rood-liberaal kabinet in 1913.
Foto Troelstra Gedenkschriften

75

Staking van trampersoneel in 1914
hardhandig door de politie beëindigd.
Uit: Het Leven, 1914. Foto Haags
Gemeentearchief

76

Afscheid van P.J. Troelstra in 1925
Foto IISG, Amsterdam



lijkheid voor de goede verzorging aan het personeel te betuigen, een cirkel van dubbeltjes legde onder de rand van het etensbord.'

Het advies van de SDAP luidde dat er een links-liberaal kabinet tot stand diende te komen dat voor algemeen kiesrecht moest zorgen. Maar de Koningin week daar van af: zij benoemde D. Bos tot formateur van een rood-liberaal kabinet. Troelstra, gesteund door een conferentie van partijhoofden, hield de boot echter af. Maar de links-liberalen wilden geen extra-parlementair kabinet en dus was de patstelling compleet. Op 30 juli was de paarse formatie voorbij en D. Bos legde zijn taak neer. Een andere formateur werd benoemd: P.W. Cort van der Linden. Deze stuurde aan op een kabinet dat niet noodzakelijkerwijs het algemeen kiesrecht zou regelen.

Maar voor het zover was, speelde zich in de rode avondschemering in de residentie, nog nagloeiend van een hete zomerse dag, een waar koningsdrama af. Troelstra werd op 31 juli in zijn huis bezocht door de beide partijvoorzitters W. Vliegen en J. Schaper, die meedeelden dat zij een gesprek met de formateur Bos hadden gehad om de mogelijkheden van een liberaal rode combinatie alsnog mogelijk te maken. Zij wilden een buitengewoon congres bijeen roepen om het voorstel te bepraten. 'Ik was door dit bezoek ten zeerste verbaasd', schrijft Troelstra, want dit 'was een eigenmachtig ingrijpen in de door mij gevoerde leiding'. Hij vermoedde een complot en daar twee mensen daarvoor te weinig waren ging hij beide heren achterna naar hun logeeraadres hotel Victoria. 'In Victoria werd mij althans een gedeelte van het geheim opgehelderd. Ik vond er Vliegen en Schaper onder een gemoedelijk glaasje in gezelschap van Van Kol, die door mij onmiddellijk werd beschouwd als een der promoters van deze buitengewone en vrijwel op een intrige lijkende stap.' Behalve dat het niet op een intrige leek, maar een intrige was, had Troelstra gelijk met Van Kol. Van Kol was zeer bevriend met A.W. Idenburg, ex-minister van Koloniën en in 1913 Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië. Deze Idenburg zag Van Kol al als zijn opvolger als Minister op het Plein. En Van Kol had daar wel oren naar. Hij had al zo veel ideeën gespuid met betrekking tot Nederlands-Indië (van verkoop van de buitengewesten tot investeringen vanuit het moederland), dat hij dat wel eens in de praktijk wilde brengen.

Er werd een buitengewoon congres gehouden op 9 augustus te Zwolle, de plaats van oprichting. Daar stelde het partijbestuur met Troelstra voor dat de SDAP alsnog zou deelnemen aan een kabinet met de links-liberalen. Maar de meeste afdelingen wilden dat niet. Een grote stroming van sociaal-democraten (376 tegen 317 stemmen) dacht buiten-parlementair en wilde niet ten koste van alles in zo'n kabinet. De afdelingen in Den Haag waren eveneens tegen. Ook Willem Drees stemde tegen regeringsverantwoordelijkheid van de sterk gegroeide partij. Hoewel hij zich daarover nooit heeft uitgelaten is zoveel wel duidelijk. Troelstra zelf veranderde op het

77

Herenkingsmonument van P.J. Troelstra in het Van Stolkpark, W. Drees koesterde grote bewondering voor Troelstra en bezocht het monument jaarlijks.

Foto Jan Zwaerts, Den Haag

GROOTE ROOMSCHE MEETING

op het Sportterrein „HOUTRUST“
voor de Provincie Zuid-Holland.

Zondag 17 November

namiddag half twee.

Opening der terreinen half een.

Onderwerp:

Manifestatie der Katholieken

voor Recht en Orde

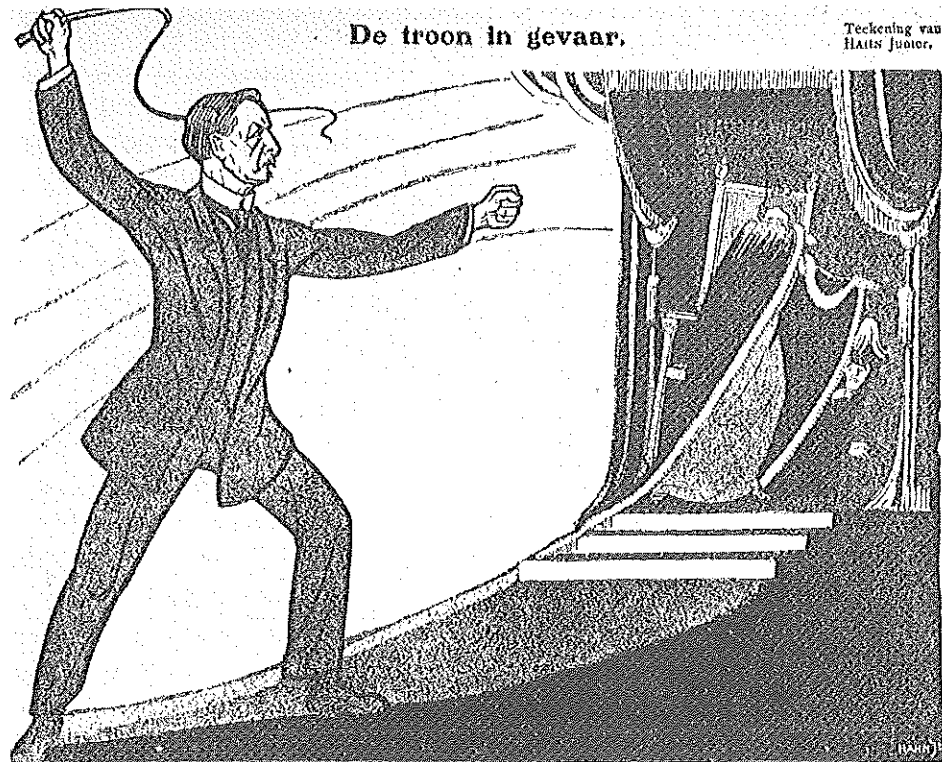
18 sprekers.

2 muziekkorpsen.

Entree 10 cent. (Kaarten aan het terroin verkrijgbaar).

Kaarten in alle R.K. Vereenigingsgebouwen
en in den R.K. Boekhandel.

Hoofddepôt telefoon Haag 8763, Zuidwal 60, Den Haag. 78



buitengewoon congres van mening met de woorden: 'Ik krijg nu last van uw proletarisch sentiment, maar dat sentiment bewonder ik.' Het werd dus *wegwezen*. Er was een kans gemist samenwerking te verkrijgen met alle vooruitstrevende groeperingen. En die zou niet snel terugkomen!

Als gevolg van de gestegen invloed van de sociaal-democraten werd Troelstra tweede voorzitter van de Tweede Kamer. En zo kwamen de sociaal-democraten steeds meer in de gelegenheid de positieve kanten van de 'burgelijke' samenleving te bezien. En daarnaast de mogelijkheden te beproeven van veranderingen naar een socialistische inrichting van de maatschappij. Dat de socialistische mars door de instituties wel eens vreemde zaken tegenkwamen bleek overduidelijk bij de *Overheidscommissie voor grondwetsherziening* van 1910 tot 1912. Troelstra was als enige SDAP-er lid. Terwijl buiten de Kamer de SDAP een heftige actie aan het voorbereiden was, probeerde Troelstra in de commissie twee krakelende confessionele Kamerleden weer tot elkaar te brengen: 'het was den sociaal-democraat, die moest trachten de twistende christenen te verzoenen; het gelukte mij', schreef Troelstra in zijn memoires. Zijn ideeën verloochende hij niet: bij het eindverslag voegde hij een eigen nota met een voorstel tot onbeperkt algemeen kiesrecht. Deze overheidscommissie leverde zwak werk af. Maar dat hoefde niet altijd zo het geval te zijn.

de revolutie van 1918

Het was voor veel sociaal-democraten teleurstellend dat zij de Eerste Wereldoorlog niet tegen hebben kunnen houden. Alle socialistische partijen in de oorlogvoerende landen stemden voor de oorlogskredieten. In Nederland verklaarde partijleider Troelstra dat 'in deze ernstige omstandigheden de nationale gedachte de nationale geschillen overheerst'. Geheel onafhankelijk van Pieter Jelles had zijn zoon Jelle zich aangemeld als vrijwilliger in Den Haag. Hij werd grenadier. Zijn vader, voor dit 'fait accompli' gesteld, kon zijn besluit billijken en zei: 'Ik zou in jouw plaats hetzelfde hebben gedaan.' De wacht voor het Paleis Noordeinde kreeg Jelle nooit. Dat was toch te link.

De oorlog eindigde in revolutionaire stemmingen. De Russische communisten grepen de macht in het jaar 1917. In Duitsland was het na de oorlogsnederlaag raak: er werden radenrepublieken opgericht, de Keizer werd afgezet en vluchtte naar Nederland. De revolutie in Duitsland en in Oostenrijk-Hongarije was uitgebroken. Zou die in Zevenaar, waar de internationale treinen Nederland binnenkwamen, halthouden? Zou Nederland, dat buiten de oorlogsellende gebleven was, maar wel onder de voedselschaarste geleden had, ook besmet raken door de revolutiekoorts? In de grote steden van het land waren er oproeren. Haagse winkeliers timmerden hun etalages met planken dicht. In de legerplaatsen kwamen soldaten in opstand. Troelstra hield in de Residentie bij de behandeling van regeringsmaatregelen in de Tweede Kamer een opzienbare rede. Hij

78

Kranteknipstel uit de oorlogsagenda van Miep de Zaaljer, Haags Gemeentearchief

79

'De troon in gevaar'. Uit: *De Notekraker*, 16-11-1918.



Uit: *Den Haag '14 - '18. Fragmenten uit een dagboek*, pp. 33 - 37

riep, neen hij beet de regering toe: 'Staat gij wel stevig? Voelt gij niet langzamerhand door de gebeurtenissen van de laatste tijd, dat gij staat op een vulkaan? [...] Uw vrienden zijn wij niet, wij zijn uw tegenstanders, wij zijn, als gij wilt, uw meest verbitterde vijanden.' Nadat op 9 november de Rotterdamse burgemeester Zimmerman de SDAP-kopstukken Brautigam en Heijkoop toevertrouwde dat er aan de omwenteling niet viel te ontkomen, riep Troelstra de verzamelde arbeiders in Rotterdam toe: 'verzuimt het oogenblik niet, grijpt de macht, die u in de schoot wordt geworpen.' De Haagse burgemeester Patijn bleek van ander hout gesneden dan de Rotterdamse. Hij riep op tot een manifestatie op het Malieveld ter ondersteuning van God, Vaderland en Oranje. Ook het nuchtere commentaar van de Haagse apothekersdochter Miep de Zaaier valt op: 'Wat zal er morgen weer gebeuren, de gebeurtenissen volgen elkander zoo snel op. Afspraken voor comédie en zoo maakt men maar niet, je weet niet of het morgenavond nog wel vertrouwd is door de stad te gaan.' Hoewel de oproep tot een machtsgreep een solo-actie van Troelstra was en dus geen partijzaak, was de tegenactie van de rest van Nederland overweldigend. De gemeentelijke overheid gaf iedere ambtenaar vrij die wilde dienen als vrijwilliger. Deze vrijwilligersgroepen werden georganiseerd door onder andere de Rooms-Katholieke verenigingen. In de Kerk werd afgekondigd trouw aan de Koningin te blijven. Vanuit Den Haag als regeringscentrum, als Hofstad en als gemeente werd de reactie tegen de revolutie van Troelstra georganiseerd: op maandagmiddag 18 november was er een grootse manifestatie op het Malieveld. Een groep grenadiers trok in plaats van paarden de koninklijke koets over het Malieveld. Een enthousiaste menigte juichte de Vorstin toe. 'Het stroomde erheen, alles droeg oranje. Op straat droeg haast ieder oranje, oranje dassen, linten om den arm, zelfs de militairen droegen oranje', noteerde Miep de Zaaier. Het rode schijnsel van de Kiesrecht-demonstratie van 1912 werd overschaduwd door het oranje van het Malieveld.

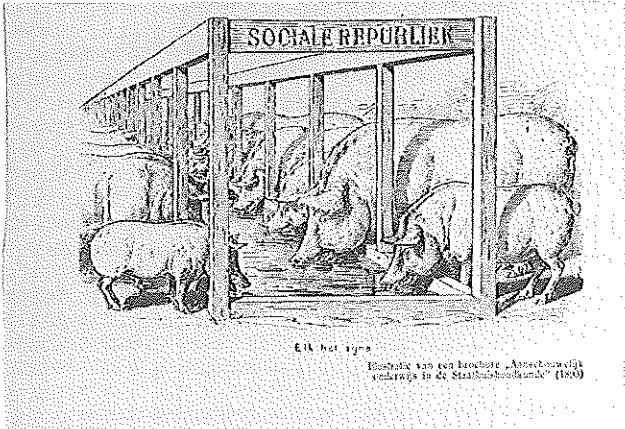
Op korte termijn was de revolutionaire actie van Troelstra een succes. Veel hervormingen kwamen tot stand. Op lange termijn was het gevolg dat de SDAP niet als betrouwbaar gezien werd. En hoewel in de verschillende gemeenteraden de SDAP-fracties wethouders telden, werden pas in 1939 twee sociaal-democraten in de regering opgenomen. De feitelijke invloed, die de sociaal-democratie op basis van kwaliteit en kwantiteit behoorde toe te komen, werd op landelijk niveau verkregen nadat de SDAP opgegaan was in de Partij van de Arbeid. Dat geschiedde onder leiding van Willem Drees, die in 1939 fractievoorzitter werd van de sociaal-democratische Kamerfractie. Hij had als Haags wethouder de ervaring opgedaan om samen te werken in een College van Burgemeester en Wethouders met een minderheid aan sociaal-democraten.

80

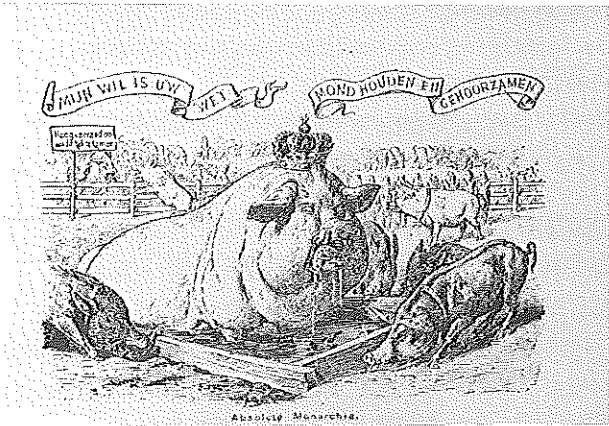
Huldiging van koningin Wilhelmina op het Malieveld, 17 november 1918.
Foto aangetroffen in Miep de Zaaier's oorlogsagenda. Haags Gemeentearchief



81



Eik het zijn
Eenheid van een kerstige „Aanbeveling
verdragen in de Staatshandelingen“ (1880)



Absolute Monarchie.



Konstitutionele Monarchie